

В. Т. Венцель

кандидат економічних наук,
експерт із фіiscalної децентралізації

Центрального офісу реформ при Міністерстві регіонального розвитку,
будівництва та житлово-комунального господарства України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано сутність понять, пов'язаних із фінансовим та економічним механізмом держави, узагальнено результати наукових досліджень у цій сфері. На підставі існуючих теоретичних напрацювань та емпіричного досвіду сформульовано поняття та визначено склад і структуру фінансово-економічного механізму реалізації державою соціальної функції. Запропоновано авторське визначення понять «фінанси», «фінансовий механізм», «фінансово-економічний механізм». Розроблено авторську модель фінансово-економічного механізму забезпечення реалізації соціальної функції держави.

Ключові слова: фінанси, фінансові методи, економічні методи, фінансовий механізм, фінансово-економічний механізм, соціальна функція держави.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характерний проведенням процесу активних перетворень в економічній та соціогуманітарній сферах. Кінцевою метою цих процесів має стати новітня система соціально-економічних відносин, яка ґрунтуються на парадигмі соціальних інвестицій та партисипативній демократії.

Держава (як історична форма свідомої організації суспільних взаємовідносин) має забезпечити членам суспільства певний спектр послуг для безпечної, економічно достатнього, соціально-справедливого співіснування. Однією з найбільш важливих функцій держави є соціальна, яка передбачає неупереджений об'єктивний перерозподіл економічних благ, підтримку соціально уразливих категорій громадян, консолідацію суспільства на основі загальновизнаних культурно-світоглядних засад.

Якість та ефективність забезпечення державою своїх функцій, насамперед соціальної, знаходиться у прямій залежності й безпосередньому взаємозв'язку з фінансово-економічним складником. Тому дослідження проблематики форму-

вання ефективного фінансово-економічного механізму для забезпечення соціальної функції держави є актуальним як у контексті теоретичних обґрунтувань, так і з точки зору практичних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням функціонування фінансового механізму держави присвячено праці багатьох науковців. Ця тематика висвітлена в публікаціях М.М. Артуса, В.Д. Базилевича, О.Д. Василика, Г.Г. Кірейцева, В.М. Опаріна, А.М. Поддєрьогіна, В.М. Федосова, С.І. Юрія, С.В. Ковальчук, І.В. Форкун. Зважаючи на багатогранність і всеохоплюючий характер соціального складника державної політики, питання, пов'язані з реалізацією державою соціальної функції, розглядаються науковцями в різних аспектах. Ця проблематика розглядалася І.В. Арістовою, В.Б. Тропіною, Н.М. Деєвою, Е.М. Лібановою, В.А. Гошовською, С.Є. Горбатюком та іншими науковцями.

Метою статті є дослідження функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення соціальної функції держави, характеристика його основних елементів, визначення й уточнення дефініцій, пов'язаних із цими процесами.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі та наукових досліджен-

нях новітнього часу під час розроблення проблематики функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення соціальної функції держави найбільш поширеними термінами є «фінансовий механізм», «фінансово-кредитний механізм», «економічний механізм». При цьому слід заначити, що підходи до тлумачення і пояснення цих понять у науковому середовищі не мають уніфікованого підходу і дещо різняться між собою, зберігаючи змістовно споріднений контекст.

Комплексне дослідження дефініцій, пов'язаних із фінансовим механізмом, знаходиться у площині економічної категорії «фінанси». Формування фінансів (як цілісної самостійної економічної категорії суспільної діяльності) відбувалося впродовж кількох століть, починаючи ще з античних часів.

Сучасна вітчизняна економічна наука визначає фінанси системою грошових відносин; сукупністю соціально-економічних відносин; системою формування, розподілу і використання грошових ресурсів.

Професора В.М. Опаріна під фінансами розуміє «сукупність грошових відносин, пов'язаних із формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів, а також з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства» [1, с. 5].

На думку С.В. Ковальчук та І.В. Форкун, «Фінанси – це економічна категорія, що має вартісний характер і пов'язана з товарно-грошовими відносинами» [2, с. 9].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «фінанси» визначаються як «система грошових відносин у тій чи іншій державі, а також сукупність усіх грошових коштів, що є в розпорядженні держави» [3, с. 679].

Зважаючи на сучасні світоглядні трансформації, в основі яких знаходиться парадигма глобалістичного розвитку суспільних відносин, а також появу нових фіiscalьних та monetарних інструментів, убачається доцільним розглядати фінанси, враховуючи існуючі новітні тенденції. Зважаючи на це, фінанси можна визначити як економічну категорію, яка репре-

zentує систему фінансових інструментів, товарно-грошово-кредитних та валютних відносин, що носять акумулятивний, розподільчий та перерозподільчий характер і формуються між суб'єктами економічної системи. У цьому контексті під фінансовим інструментом розуміється будь-який документ, який має грошову вартість (чек, облігація, акція, вексель, ф'ючерсний контракт тощо) або є юридично обов'язковою угодою між двома або більше сторонами стосовно права на виплату грошей [4].

Важливим є розуміння того, що фінанси – це не грошові кошти чи будь-які інші активи, які є лише інструментом. Фінанси – це сукупність економічних відносин, які опосередковують фінансову діяльність стосовно формування та використання відповідних вартісних фондів і які можуть виникати між різними суб'єктами, що беруть участь у таких відносинах, а саме:

- між державними органами та юридичними і фізичними особами в країні,
- між юридичними або фізичними особами різних країн,
- між юридичними або фізичними особами і міжнародними фінансово-кредитними установами,
- між окремими державами та міжнародними фінансово-економічними інституціями.

У процесі створення та використання фінансових ресурсів використовується певна сукупність форм і методів, які уособлюють собою фінансовий механізм. Як уже зазначалося, уніфікованої думки стосовно тлумачення та пояснення терміна «фінансовий механізм» у науковому середовищі немає.

Дослідженю проблеми формування та функціонування фінансового механізму держави присвячено праці багатьох українських науковців.

О.Д. Василик визначає фінансовий механізм комплексом спеціально розроблених і законодавчо закріплених у державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку та соціальних потреб громадян [5, с. 101].

«Фінансовий механізм – сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економіч-

ний розвиток суспільства» – таке визначення наводить В.М. Опарін [1, с. 55].

Близьким до думки В.М. Опаріна є визначення, наведене М.М. Артусом, який уважає, що фінансовий механізм – це система доцільно спрямованих заходів впливу на процес відтворення у формі методів, інструментів і важелів у межах нормативно-правового забезпечення з метою за- безпечення соціально-економічного розвитку суспільства [6, с. 52].

Дещо інший зміст у дефініцію «фінансовий механізм» укладають В.М. Федосов та С.І. Юрій. Фінансовий механізм ними визначається сукупністю форм і методів створення й використання фондів фінансових ресурсів із метою забезпечення різних державних структур, господарських суб'єктів і населення [7, с. 10].

У цьому ж змістовному контексті знаходиться підхід до розуміння суті фінансового механізму, висловлений С.В. Ковальчук та І.В. Форкун, які зазначають, що фінансовий механізм – це сукупність конкретних фінансових форм, методів та важелів, за допомогою яких забезпечується процес суспільного відтворення, тобто здійснюються розподільчі й перерозподільчі відносини, утворюються доходи суб'єктів господарювання і фонди грошових коштів» [2, с. 70].

Тлумачення двох самостійних понять «фінансовий» та «механізм», наведені у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, дають змогу сформулювати агреговане визначення фінансового механізму як систематизовану сукупність процесів, пов’язаних з організацією фінансів, грошового обігу й кредиту [3].

Зважаючи на існуючі трактування, можна визначити сутнісний зміст фінансового механізму – сукупності специфічних інструментів, форм, методів і важелів впливу, за допомогою яких здійснюється формування, розподіл і використання фінансових ресурсів для забезпечення потреб держави, суб'єктів господарювання та громадян. Із макроекономічної точки зору до характерних особливостей фінансового механізму належить його об’єктивний та суб’єктивний складники. Об’єктивним чинником є те, що фінансовий механізм будується та функціонує відповідно до принципів економічного конвен-

ціоналізму, який притаманний відповідному історичному етапові. З іншого боку, фінансовий механізм має суб’єктивний складник, яка зумовлений тим, що особливості його функціонування визначаються державними органами, виходячи з визначених пріоритетів фінансово-економічної політики держави. Фінансовий механізм є віддзеркаленням фінансової політики держави та органічно пов’язаний із державним регулюванням економіки [8, с. 65]. Також слід зважати на те, що забезпечення сталих темпів економічного зростання можливе лише за умови формування, оптимального розподілу та раціонального використання фінансових ресурсів, тобто наявності у країні дієвого фінансового механізму [9, с. 202].

Фінансовий механізм відіграє важливу роль у функціонування фінансової системи та економіки держави в цілому, але він не охоплює всіх аспектів економічного життя. Для отримання комплексного бачення системи соціально-економічного устрою, яка відображає взаємозв’язок та причинно-наслідкові зв’язки між усіма ключовими елементами, що регулюють фінансові та господарські процеси, фінансовий механізм необхідно розглядати у комплексі з економічним.

Економічний механізм є одним з основних складників господарського механізму, який включає економічні важелі та стимули [10, с. 80]. У свою чергу, господарський механізм – це сукупність господарсько-організаційних структур, об’єднань, правових норм і методів управління суб'єктами господарської діяльності, через які реалізується процес відтворення, створення матеріальних благ у межах регульованих державою економічних процесів [11, с. 102].

Як бачимо, економічний механізм уособлює цілісну систему заходів, норм та методів, спрямованих на ефективне функціонування управлінської системи в частині формування та розподілу фінансових ресурсів для створення необхідних для держави матеріальних благ. Особливістю економічного механізму є те, що його функціонування відбувається в межах загальної концепції визначеної державою економічної політики.

Таким чином, для ефективної реалізації державою завдань економічного і соціального розвитку, досягнення якісних результативних показників у різних сферах життєдіяльності суспільства необхідною умовою є синхронізована та синергетична взаємодія фінансового та економічного механізмів.

Узагальнюючи наведене, можемо стверджувати, що існують об'єктивні підстави для того, щоб сформулювати інтегроване визначення поняття фінансово-економічного механізму (як інституційної системи фінансових та економічних методів, механізмів нормативно-правового регулювання та інформаційно-аналітичного забезпечення, за допомогою яких здійснюється розподіл і використання фінансових ресурсів держави для задоволення суспільних потреб).

Фінансово-економічний механізм не є цілком самостійною абстрактною системою. Він розглядається з прагматичної точки зору в контексті відповідної категорії, стосовно якої формується і на яку здійснює вплив. Однією з важливих умов існування держави є забезпечення виконання нею соціальної функції. За допомогою фінансово-економічного механізму соціальна функція отримує фінансово-матеріальну актуалізацію. Лише тоді вона може забезпечити цілісну реалізацію завдань, які становлять її сутність. Ураховуючи існуючі дослідження та проведений аналіз, пропонується авторське бачення структурно-логічної структури фінансово-економічного механізму забезпечення соціальної функції держави (рис. 1).

Фінансово-економічний механізм соціальної функції держави не є унікальним і об'єднує у своїй структурі всі складники, притаманні загальноприйнятому уявленню про фінансово-економічний механізм. Однак значення і роль кожного з його елементів у контексті фінансового забезпечення виконання державою соціальної функції мають свою особливу змістовну специфіку. Головним призначенням фінансово-економічного механізму забезпечення соціальної функції держави є акумуляція необхідних ресурсів, їх подальший справедливий розподіл на підставі встановлених уніфікованих критеріїв та здійс-

нення контрольної функції задля уникнення зловживань у використанні коштів та матеріальних ресурсів. Для виконання цих завдань використовуються різноманітні (але водночас тісно взаємопов'язані між собою) методи, системи та інструменти.

Фінансовий вплив здійснюється за допомогою методів фінансового забезпечення та фінансового регулювання, головним призначенням яких є ефективне формування фінансових ресурсів, суспільно-справедливий розподіл та раціональне використання.

Фінансове забезпечення – комплексна система джерел, методів і форм фінансування економічної діяльності та соціальної сфери. Одним із джерел фінансування є індивідуальний капітал, тобто використання приватних ресурсів для реалізації певних економічних (підприємницьких), соціально-культурних чи гуманітарних проектів. Кредитування передбачає залучення зовнішніх позикових ресурсів. Цей вид фінансування є досить ефективною формою, оскільки дає змогу одномоментно закумулювати значний обсяг фінансування, а також забезпечити багаторазове використання одних і тих же коштів різними суб'єктами в різні часові періоди. З іншого боку, один із принципів кредитування – платність (відсоток за кредитом) – стимулює позичальників до ефективного використання позикового капіталу та результативного ведення підприємницької діяльності. Акціонерний капітал має подвійну природу, поєднуючи в собі індивідуальний та позиковий капітал. В акціонерному товаристві об'єднуються індивідуальні капітали акціонерів, а також є можливість залучити додаткові ресурси шляхом випуску і продажу облігацій. У такому разі акціонери є власниками певної частки товариства, а облігації не дають права на участь у капіталі та вплив на управління товариством, а лише засвідчують унесення певної суми коштів та право на зворотне отримання вартості облігації та відсоткового доходу за нею. Однак в акціонерному товаристві не всі акціонери можуть бути його реальними власниками, оскільки вплив на управлінські рішення мають акціонери, які володіють більшістю акцій товариства.

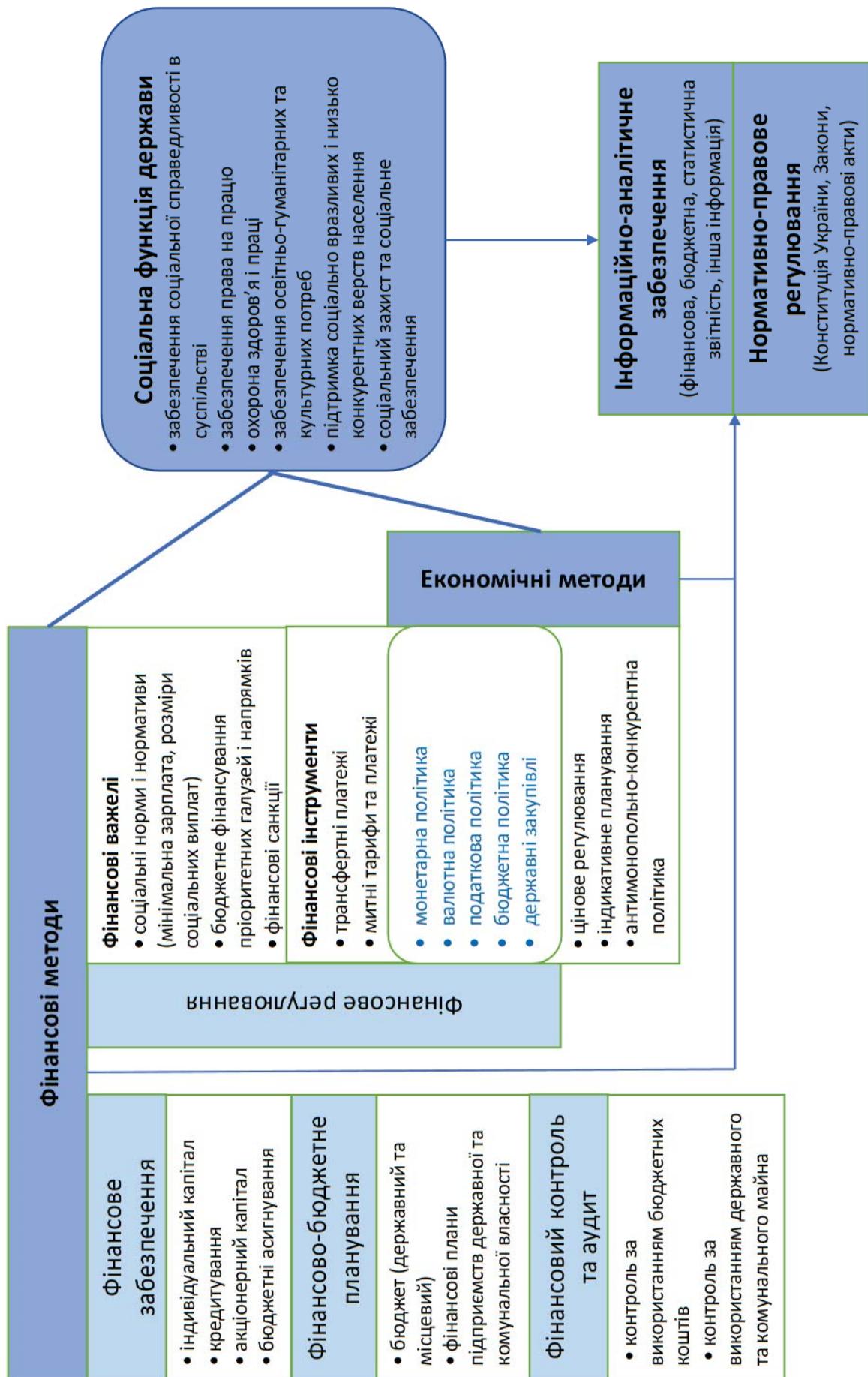

Рис. 1. Фінансово-економічний механізм забезпечення соціальної функції держави

Водночас сьогодні акціонерні товариства є однією з найбільш ефективних форм залучення фінансових ресурсів та здійснення підприємницької діяльності. За допомогою бюджетних асигнувань держава реалізує визначену нею фінансово-бюджетну політику шляхом спрямування коштів централізованого фонду на стимулювання розвитку визначених пріоритетних галузей економіки. Під час здійснення державою соціальної функції бюджетні асигнування грають визначальну роль. Саме за допомогою бюджету держава реалізує різноманітні програми у соціальній, культурно-освітній, медичній та інших галузях, які безпосередньо стосуються життєзабезпечення суспільства. Тобто головною особливістю бюджетного фінансування є його спрямування у галузі некомерційної сфери, які не передбачають отримання прибутку і щодо яких існує вкрай низька підприємницька зацікавленість, але які відіграють надзвичайно важливу роль у функціонуванні держави як організованої системи суспільного буття.

Допоміжними, але не менш важливими елементами, є фінансово-бюджетне планування, контроль і аудит використання бюджетних коштів та державного і комунального майна. Від якості планування залежить ефективність використання фінансових ресурсів та майна, а також результативність заходів та програм, на які спрямовуються кошти бюджету чи суб'єктів господарювання. Під час планування визначаються фінансові можливості держави та інших суб'єктів господарювання щодо задоволення життєвих потреб усіх членів суспільства на засадах соціальної рівності та справедливості, надання необхідної соціальної допомоги найбільш незахищеним його членам [12, с. 67]. Реалізовуючи соціальну функцію, держава (в особі уповноважених органів) повинна забезпечити реалістичне визначення тієї частки валового національного продукту, яка може бути спрямована на соціальні потреби, а також забезпечити контроль за фінансовим плануванням підприємств державної та комунальної власності. Від цього безпосередньо залежить обсяг і якість соціальних послуг.

У процесі формування та використання державних коштів та майна об'єктивною необхідністю є проведення комплексу заходів щодо упередження, виявлення та усунення порушень, пов'язаних із використанням бюджетних коштів, державного та комунального майна. Фінансовий контроль держави здійснюється на всіх етапах бюджетного або господарського циклу (від планування, подальшого використання ресурсів або майна і до формування звітності). На всіх цих етапах відбувається перевірка об'єктів контролю на предмет відповідності діяльності встановленим процедурам та правилам, законодавчим та нормативно-правовим актам. Одним із головних аспектів під час проведення контрольних заходів є перевірка цільового використання майна та ресурсів, законності ухвалення управлінських рішень щодо їх використання, дотримання фінансово-бюджетної дисципліни під час проведення фінансових операцій.

Фінансове регулювання можна охарактеризувати системою державного впливу на соціально-економічні процеси за допомогою фінансів. Основними засобами фінансового регулювання є фінансові важелі та фінансові інструменти.

Фінансові важелі використовуються для стимулювання певних процесів, досягнення певного результату в економічній чи соціальній сфері або для зменшення наявності чи впливу негативних (небажаних) процесів і явищ за допомогою системи фінансових санкцій. До фінансових стимулів, які впливають на всі сфери життєдіяльності держави, належить рівень мінімальної заробітної плати, розміри соціальних виплат, різноманітні норми та нормативи, які встановлюються державою і слугують не лише для підтримки малозабезпечених верств населення і встановлення певних стандартів у системі соціального захисту та соціального забезпечення, але також є важливим орієнтиром для галузей реальної економіки, фінансового сектора та інших економічно активних агентів, що відображає напрями та пріоритети соціально-економічної політики держави. Відповідно до цих орієнтирів, суб'єкти

середовища бізнесу формують свої фінансові плани, стратегії розвитку, розраховують фіскальні зобов'язання. Як складник бюджетної політики держави, безпосередня чи опосередкована підтримка пріоритетних галузей і напрямів шляхом виділення з бюджету на це певних коштів є досить дієвим засобом для досягнення встановлених цілей. Стимулюючи розвиток певних галузей чи напрямів, держава прагне досягти кількох цілей, зокрема за рахунок бюджетних інвестицій забезпечити прискорений розвиток реального сектора економіки, залучити приватний (вітчизняний чи іноземний) капітал до реалізації стратегічних проектів, стимулювати зайнятість, наслідком чого стане зростання доходів населення та бюджетних надходжень. Таким чином, держава (разом із розвитком економіки) забезпечить також виконання соціальної функції.

Система фінансових санкцій носить переважно превентивний характер і покликана упереджувати порушення встановлених законодавчих норм у сфері фінансово-господарських та бюджетних відносин, а також забезпечити часткову або повну матеріальну компенсацію у випадках здійснення таких порушень.

Фінансові інструменти (як елементи фінансового регулювання) є засобами виконання завдань економічної та фінансово-бюджетної політики держави. У широкому розумінні сукупність наявних фінансових інструментів можна структурувати в узагальнені категорійні поняття. Це монетарна (грошово-кредитна), податкова, бюджетна політика, державні закупівлі, митні тарифи та платежі, трансфертні платежі. За допомогою цих інструментів державою забезпечується цілеспрямований вплив на процеси соціального та економічного розвитку, формування належного життєвого рівня населення. Слід зазначити, що економічні та фінансові методи мають спільні регулюючі механізми (зокрема монетарну, податкову, бюджетну політику, державні закупівлі), які відповідним чином здійснюють свій вплив на фінансові та економічні процеси в державі. Елементи, методи, інструменти, важелі фінансового

та економічного механізмів взаємопов'язані та взаємообумовлені, тому повинні розглядатися єдиною структурно-логічною причинно-наслідковою системою, а їх розподіл на окремі складники носить умовний характер, що має на меті формування більш чіткого розуміння структури та принципів функціонування фінансово-економічного механізму як цілісного явища.

Розглядаючи соціальну функцію держави, не можна оминути той факт, що основним джерелом її матеріального (ресурсного) втілення є бюджет. Як уже було зазначено, бюджет відіграє провідну роль і є безальтернативним джерелом у фінансуванні великого спектра соціальних зобов'язань держави, а також він відіграє роль особливого регулятора економічних процесів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, для ефективної реалізації державою соціальної функції архіважливо умовою є належне функціонування всіх елементів фінансово-економічного механізму, який забезпечує генерування, розподіл та перерозподіл наявних фінансових ресурсів відповідно до визначених державою пріоритетів соціальної та економічної політики. Обсяги та якість послуг, які надаються державою своїм громадянам, безпосередньо залежать від рівня економічного розвитку та фінансово-бюджетної моделі.

Список використаної літератури:

1. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2007. 240 с.
2. Ковальчук С.В., Форкун І.В. Фінанси: Навчальний посібник. Львів: Новий світ – 2000, 2006. 568 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Уклад. та голов. ред. В.Т.Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
4. Business dictionary. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/financial-instrument.html>
5. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. Київ: НІОС, 2000. 416 с.
6. Артус М.М. Фінанси: Навчальний посібник. Київ: Вид-во Європейського університету, 2005. 198 с.
7. Федосов В.М. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В.М. Федосова,

- С.І. Юрія. Київ: Центр учебової літератури, 2010. 576 с.
8. Кvasниця О.В. Фінансовий механізм за-
безпечення розвитку малих підприємств
в Україні. Світ фінансів. 2014. № 4. С. 65.
 9. Бурденюк Т.М., Свірський В.О. Теоретич-
ні засади фінансового механізму. Еконо-
мічний аналіз. 2012. Випуск 10. Части-
на 2. С. 202.
 10. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшке-
вич О.О. Економічний словник. Київ:
Кондор, 2006. 356 с.
 11. Гончаров С.М., Кушнір Н.Б. Тлумачний
словник економіста. Київ: Центр учебової
літератури, 2009. 264 с.
 12. Жук О.Б. Фінансовий механізм системи
соціального захисту населення України.
Світ фінансів. 2017. № 2. С. 67.

Венцель В. Т. Теоретико-методологические основы финансово-экономического механизма обеспечения реализации социальной функции государства

В статье произведен смысловой анализ понятий, которые связаны с финансовым и экономическим механизмом государства; обобщены результаты научных исследований в этой сфере. С учетом существующих теоретических изысканий и эмпирического опыта сформулировано понятие и определено состав и структуру финансово-экономического механизма реализации государством социальной функции. Предложено авторское определение понятий «финансы», «финансовый механизм», «финансово-экономический механизм», разработано авторскую модель финансово-экономического механизма обеспечения реализации социальной функции государства.

Ключевые слова: финансы, финансовые методы, экономические методы, финансовый механизм, финансово-экономический механизм, социальная функция государства.

Ventsel V. Theoretical and methodological foundations of the financial and economic mechanism to ensure the implementation of the social function of the state

The article analyzes the essence of concepts related to the financial and economic mechanism of the state, summarizing the results of scientific research in this field. On the basis of existing theoretical developments and empirical experience, the notion is formulated and the composition and structure of the financial and economic mechanism of the state's implementation of the social function are defined. The author was offered the definition of "finance", "financial mechanism", "financial and economic mechanism", also was proposed author's model of the financial and economic mechanism for ensuring the realization of the social function of the state.

Key words: finance, financial methods, economic methods, financial mechanism, financial and economic mechanism, social function of the state.